

HIDRONYMIA MEDIEVALIA EUROPEA. OBSERVATIONS ON THE TRANSLATION OF EUROPEAN HYDRONYMS, IN TEODOR CORBEA'S DICTIONARY – DITIONES LATINAE CUM VALACHICA INTERPRETATIONE

Adrian Chircu, Assist. Prof., Hab, PhD, "Babeş-Bolyai" University of Cluj-Napoca

Abstract: The article focuses on Dictiones latinae cum valachica interpretatione, one of the oldest Romanian dictionaries compiled by Teodor Corbea, a scholar who lived in Transylvania at the end of the 17th century and the beginning of the 18th century.

Teodor Corbea's lexicon is far more comprehensive than other similar works due to its large number of entries but also to their heterogeneity, as the terms belong to various fields such as arts, history, mythology, pedagogy, linguistics, daily life, etc.

The unique encyclopaedic character of Teodor Corbea stands out in the Romanian cultural space although he owes this work to his contemporary, Albert Szenci Molnár, whose dictionary entitled Dictionarium latinovngaricvm Corbea adapted it to the particularities of the Romanian language.

The large number of European hydronyms settlements determined us to carry out a linguistic analysis of how Teodor Corbea created the dictionary entries by translating hydronyms from Latin into Romanian.

Throughout the dictionary, we also noticed the author's desire to share his knowledge of European encyclopaedism with his readers. The inclusion of names of features particular to hydronyms in the dictionary helps us to better understand the endeavor of this Transylvanian writer as well as his broad cultural horizon and extensive linguistic knowledge.

Keywords: Romanian Language, Teodor Corbea, dictionary, European hydronymy, encyclopaedism, diachrony, Middle Ages.

„...lexiconul este important prin aceea că, dintre cărțile noastre mai vechi, e cea mai bogată în cuvinte diferite...” (Crețu 1905: 9)

0. Prin această contribuție, ne propunem să continuăm parcursul nostru onomastic medieval, început acum doi ani (Chircu 2013, 2014a, 2014b, 2014c), urmărind, de astă dată, modul în care Teodor Corbea, învățat ardelean, călare pe două veacuri (al XVII-lea și al XVIII-lea), tălmăcește pre limbă românească, în paginile dicționarului său (Corbea 2001), unele nume de ape de pe bătrânul continent.

0.1. Teodor Corbea este întâiul nostru cărturar care ne oferă prime informații asupra hidronimelor europene, pe care încearcă să le adapteze la firea limbii române ori să le explice, în momentul în care tâlcuiește în limba română dicționarul clericului reformat maghiar Albert Szenci Molnár, *Dictionarium latinovngaricum*¹, lucrare lexicografică de căpătâi pentru numeroși știutori de carte din Răsăritul Europei, care întrebuițau, din ce în ce mai mult, limba latină în diferitele sfere ale vieții publice.²

1. Însemnătatea culturală a acestei lucrări a fost relevată de o seamă de specialiști (Crețu: 1905, Seche: 1966, Gherman 2000-2001, 2004a, 2004b, 2010, 2014), dintre care se detașează Alin Mihai Gherman, cel mai avizat exeget al operei corbiene.

Filologul clujean consideră că „*le caractères encyclopédique du dictionnaire de Corbea fait de ce texte l'un des plus importants travaux de l'humanisme roumain, écho tardif de l'humanisme européen. Cet humanisme-là, résulte à la suite du contact des lettrés roumains avec la culture occidentale, est, sous maints aspects, insolite à cette époque, provoquant une première grande modification du système culturel antérieur, qui reproduisait, en très large part, les formes de la littérature slavo-byzantine.*” (2014: 53).

1.1. Operă reprezentativă pentru întreprinderile culturale din Evul Mediu românesc, dicționarul lui Teodor Corbea, datorită conținutului său remarcabil, ne ajută, în varii direcții, să înțelegem nu doar limba și lumea dinăuntrul românității, ci și lumea din afara acesteia, pe care erudiții vremii și-au propus să o cunoască cât mai bine.

Lixiconul corbean reprezintă o mărturie a schimbărilor majore din spațiul cultural românesc, în care sunt reperate diverse inițiative ce se înscriu în preocupările intelectuale ale vremii. „În spiritul programului umanist și baroc, limbile vernaculare, în cazul de față limba română, intră prin acea «ianua linguarum», poartă a limbilor care este limba latină în accesibilitatea mediilor erudite și academice europene. Crearea de dicționare bilingve și multilingve³, în cadrul cărora lexicul limbii române este echivalat cu lexicul limbii latine în special, contribuie la constituirea unui amplu dialog intercultural european.” (Pop et alii 2007: 325-326)

1.2. Elaborarea acestui dicționar a presupus, fără îndoială, un susținut efort cărturăresc din partea autorului, care s-a documentat temeinic, înainte de a purcede la tălmăcirea cuvintelor din multiple domenii. Așadar, Teodor Corbea trebuie să fi avut o vastă cultură, care să-l ajute la înțelegerea anumitor aspecte, căci nu e vorba doar de echivalarea informației din dicționarul lui Albert Szenci Molnár, ci și de o filtrare a acesteia.

1.3. Părăsind aceste considerații introductive asupra rolului și a locului pe care-l ocupă în peisajul cultural românesc opera acestui „*ciocoiu, șcheau, varvar și plin de răotote*” (Gherman 2010: 47), ne vom apleca asupra hidronimelor europene prezente între scoarțele dicționarului, care ne permit nu numai o analiză a enciclopedismului, ci și o descriere a unor vechi stadii de

¹ Pentru unele concordanțe sau clarificări, am consultat ediția din 1604.

² Ioan-Aurel Pop (2014: 41) observă că „*odată cu zorile modernității și cu reluarea legăturilor constante ale românilor cu latinitatea și cu lumea occidentală în general, slavonismul cultural cu toate aspectele sale pare tot mai mult ca un corp străin care se cuvenea eliminat.*”

³ Pe lângă acest dicționar, vezi și DVL, LCLV, LM.

limbă, care ne ajută să observăm cum a evoluat limba română. Așadar, discuțiile noastre vor viza diverse aspecte de ordin lingvistic, pornind de la onomastică și încheind cu cele de ordin gramatical.

1.4. Punctul de plecare al analizei l-au constituit anumiți termeni-cheie, care au facilitat o mai bună excerptare a materialului factual, și anume *apă, aleșteu, fântână, gârlă, izvor, lac, pârâu, râu*, care apar, în filele lexiconului, fie singuri, fie însoțiți de determinanți nominali (substantive și adjective), în special cu înțeles locativ.⁴ Alteori, cei doi termeni coexistă în intrările de dicționar (*Ænus:râu, gârlă* a Țării Nemțești, p. 20).

2. Pentru o mai bună înțelegere a aspectelor pe care le vom discuta, vom insera în paginile studiului inventarul de nume de ape pe care l-am întrebuințat, pentru analiza faptelor de limbă:

ALEȘTEU - Acherusia: un aleșteu al Campaniei, p. 10; **Alphion:** aleșteul al căruia apă vărsatul îl spală, p. 32; **Ambra:** un aleșteu în Vindelitia, p. 35; **Amsanctus:** un aleșteu în mijlocul Italiei a căruia apă iaste peritoare și bolnăvitoare, p. 38; **Averna:** un aleșteu în ținutul Campaniei, pe care i-au zâs poeticii a fi poarta iadului, p. 64; **Benacus:** un aleșteu mare în Țara Italiei, p. 72; **Bistonis:** un aleșteu și ținut în Thracia, p. 75; **Camarina:** un aleșteu și oraș în Sicilia, p. 84; **Cocanicus:** aleșteu de la Sicilia, p. 110; **Cyminnus:** un aleșteu în Hetruria, p. 142; **Fucinus:** aleșteu în Țara Italiei, p. 212; **Geloum:** aleșteu de la Sicilia, p. 217; **Larius:** un aleșteu în marginea Țării Italienești, p. 280; **Lemanus:** aleșteu mare de la Ghineva între Franția și Helveția, p. 283; **Lerna:** aleșteu nu departe de Argus, p. 284; **Lucrinus:** un aleșteu în Campania, p. 292; **Pheaneus:** aleșteu arcadienesc, a căruia apă noaptea îi iaste păgubicioasă, zâoa foarte bună, p. 380; **Sicandus:** un aleșteu pământul thessalienesc, în care lăcuiesc broaște multe, p. 468; **Stymphalus:** un aleșteu în Arcadia, p. 487; **Thrsymenus:** aleșteu al Țării Italiei, p. 515.

APĂ - Æsarus: apă a Țării ceii Mari Grecești, p. 21; **Allia:** apă a Italiei care cură în Tyberis, p. 31; **Amathus:** apă curătoare lângă orașul Pilos, p. 34; **Anienis:** apă curătoare a Țării Italiei, p. 42; **Duria:** oraș spaniolesc și un râu; apă curătoare, p. 171; **Isara:** apă curătoare francească, p. 272; **Istula:** apă în căpătâiul Rhenusului, p. 273; **Ladon:** apă curătoare a Arcadiei, p. 278; **Lelantus:** apă curătoare în ostrovul Eubeas, p. 283; **Liger:** apă curătoare francească, p. 287; **Liparis:** apă curătoare în Tiliția, p. 288; **Lycormas:** apă curătoare de la Ætholia, p. 294; **Matrona:** apă curătoare galienească, p. 303; **Mœnus:** apă curătoare a Țării Nemțești care desparte în doao părți Francofurtumul, apoi la Mogunția curge în Renus, p. 313; **Mosa:** apă curătoare belhienească, p. 317; **Oaxis:** apă curătoare în ostrovul Creta, p. 335; **Æagarus:** apă curătoare în Trația, p. 341; **Scipiodæ:** apă curătoare în Brabantia, p. 456; **Seqanna:** apă curătoare francească, care de la [Gallia] Belgica curge prin Paris, p. 464; **Sperchius:** apă curătoare thessalienească, p. 478; **Strymon,-onis:** o apă curătoare care desparte Trația de Machiedonia, p. 486.

FÂNTÂNĂ – Acidalius: o fântână în Beoția, care o au svințit dumnezeoaiei Vineri, p. 10; **Aganippe:** o fântână în Beoția, p. 23; **Agno:** o fântână în Arcadia, p. 25; **Alyssos:** o fântână în

⁴ Am lăsat deoparte situațiile în care nu avem repere spațiale (de pildă, **Olyras:** nume de gârlă, p. 344; **Aponus:** o fântână cu apa caldă sau izvor, p. 47). Alteori, Teodor Corbea se mulțumește cu echivalarea (**Danubius:** Dunărea, p. 145, scris Dănărea).

Arcadiia, a căriia apă împutuciunea și mușcarea vindecă, cea de câine, p. 33; **Anxor**: oraș și, lângă dâns, fântână în Italiia, p. 46; **Castalius**: o fântână în muntele Parnasului, p. 90; **Clitorius**: fântână de la Arcadiia, din care cine bea nu pohtește vinul, p. 108; **Clitumnus**: fântână a Țărei Italiei în țânutul Umbriei, din care, vitele, deaca beau, peste tot să înălbăsc, p. 108; **Delphusa**: o fântână vestită în orașul Delfi, p. 151; **Derce**: o fântână vestită în Țara Șpaniolească, p. 154; **Dirce**: o fântână în Boeția; iarăș: o fâmeaie, p. 158; **Dircæna, g.f.** o fântână bună în Hișpaniia, p. 158; **Gastromantia, g.f.** o fântână în Achaiia, p. 216; **Hippocrema, g.f.** o fântână în Beoția, p. 234; **Larine, g.f.** o fântână vestită în Attica, p. **Latine, g.f.** o fântână vestită în Attica, p. 281; **Libethrus, g.m.** o fântână în Machiedoniia muzelor sfințită, p. 286; **Pirene, g.f.** numele unii fântâni în Țara Grecească supt numele Acrocorinthus, p. 385; **Psalmathe, g.f.** fântână lângă orașul Thebas, p. 414; **Sebethus, g.m.** o fântână la Neapolis în Țara Italiei, p. 459.

GÂRLĂ - Ænus: râu, gârlă a Țărei Nemțești, p. 20; **Agræ**: gârlă a Arcadie, p. 25; **Almo**: o gârlă în care popii dumnezeoaiei Țibeles unealtele au spălat, p. 32; **Durius**: un izvor sau gârlă în Hișpaniia, p. 171; **Formio,-onis**: gârlă de la Istriia, p. 209; **Garumna**: gârlă a Țărei Frâncești, p. 216; **Gela**: gârlă în Sițiliia, p. 217; **Gerrus**: gârlă în Sțithiia, p. 219; **Halæsus**: gârlă în Sițiliia, p. 226; **Haleacmon**: gârlă în Machiedoniia, p. 227; **Hebrus**: gârlă a Trației, p. 228; **Helorus**: gârlă sițilienească, p. 230; **Ilisus**: gârlă în Atica, p. 243; **Inachus**: împăratul arghivuseanilor; iarăș: gârlă în Achaiia, p. 249; **Ismenus**: gârlă în Scoția, p. 272; **Liris**: gârlă în Campania, p. 288; **Lissus**: gârlă trațienească, p. 288; **Lyncestis**: gârlă în Machiedoniia de care omul să îmbată ca de vin, p. 294; **Macra**: gârlă în Țara Italiei, p. 296; **Menus**: gârlă a Țărei Nemțești, care pă lângă Francfurt cură la Mogunția în Rhodus [sic!], p. 307; **Metaurum**: gârlă a Țărei Italienești în țânutul Umbriei, p. 309; **Mincius**: gârlă a Țărei Italienești, p. 311; **Minio,-nis**: gârlă tustienească, p. 311; **Minius**: gârlă în Hișpaniia, p. 311; **Morgus**: gârlă care să rumpe în Padus, p. 316; **Mosella**: gârlă a Țărei Nemțești, care la Confluenția cură în Renus, p. 317; **Nar,-aris**: gârlă a Țărei Italienești, p. 321; **Naron**: gârlă a Țărei Nemțești, într-alt nume Narenta, p. 323; **Nauportus**: gârlă istrienească; **item**: un oraș, p. 324; **Nicer,-cri**: gârlă lângă Haidelberga, p. 327; **Noas**: gârlă trațienească, p. 329; **Novius**: gârlă britanienească, p. 331; **Numicius**: gârlă a Țărei Italienești, în care s-au găsit trupul mort al lui Eneas și în care s-au omorât pre sine sora Didei cu numele Anna, p. 332; **Nymphæus**: gârlă în Italiia, p. 334; **Obrinca**: gârla Mosella, p. 337; **Ænus**: gârlă a Țărei Nemțești, care din țânutul Tiroli curgând, la Passa să rumpe în Dunăre, p. 342; **Orcus**: întunearec iedesc, Pluto cel din iad; iarăș: apă iadească; iarăș: gârlă în Thessaliia, p. 348; **Oroates**: gârlă campanienească, p. 349; **Padus**: gârlă în Țara Italiei, p. 353; **Palæscamander**: gârlă în Thrația, p. 354; **Pantaces**: gârlă în Samus, p. 357; **Pantagias**: gârlă siți[li]enească, p. 357; **Parma**: pavază tătarască; iarăș: un oraș italianesc și o gârlă, p. 360; **Peneus**: gârlă thessalienească la muntele Ossa, p. 366; **Permessus**: gârlă beoțienească lângă Helicon, p. 373; **Phoenix**: iarăș: gârlă thessalienească, p. 382; **Pinarus**: gârlă țilițienească, p. 384; **Pisaurus**: gârlă a Țărei Italienești care să rumpe în mare la Pisaurum, p. 385; **Plemmyrium**: gârlă sițilienească, p. 388; **Pyramus**: gârlă țilițienească; iarăș: numele unui tânăr de la Vavilon, p. 418; **Rha vulgo Edel**: gârlă sarma[ți]enească, p. 439; **Rha**: gârlă sarmațienească, lângă care crește iarba rhabarbarum, p. 439; **Rhenum, Rhenus**; iarăș: gârlă a Țărei Italienești la Banoniia, p. 440;

Rhenus: gârlă francească au fost din-ceput, acum de amândoa părțile vecinimile neamții biruiescu și lăcuiesc; orașuri mari lângă aceasta sânt aceastea: Basilea, Arghentina, Spira, Vormăția, Mogunția, Confluenția, Colonia Agripina, p. 440; **Rubicon:** gârlă a Țărei Italienești, care între Ravena și Ariminum curge în Marea Vinețienească, p. 443; **Rubricatum:** gârlă hispanienească, p. 443; **Rusa:** gârlă helvețienească, p. 445; **Sagra:** gârlă a Țărei Elinești, aproape de orașul Croton, p. 447; **Sagrus:** gârlă a Țărei Italienești care dăsparte pă ferentanuseani de pelignuseani, p. 447; **Sala:** gârlă sacsonienească, p. 448; **Salia:** gârlă hispanienecă, p. 448; **Sanga:** numele unui om; iarăș: al unii gârle de la Hispaniia, p. 450; **Sapis:** gârlă italienească, p. 451; **Sarnus:** gârlă italienească în ținutul Epițenului, p. 452; **Savo:** gârlă în hotarul Campaniei, p. 454; **Scaldis:** gârlă belghienească, p. 454; **Schœnos:** oraș boețienesc; iarăș: gârlă în Athica, p. 456; **Stura:** gârlă în Țara Italiei, p. 487; **Suevus:** gârlă în Țara Nemțască, p. 493; **Sybaris:** un oraș în Țara Grecească cea Mare; **item:** o gârlă lângă acest oraș, p. 500; **Symætus:** gârlă în Sițiliia, p. 501; **Tamara:** oraș britanienesc; **item:** o gârlă hispanienească, p. 504; **Tamarus:** gârlă în Britaniia, p. 504; **Tanager sive Tanagrus** gârlă italienească între Calabriia și Campaniia, p. 504; **Tanais:** gârlă mare a Sțithiei, care desparte Europa de Asiia, p. 504; **Tanarus:** gârlă care din muntele Peninus curge în Padus, p. 504; **Tearus:** gârlă în Thrația, p. 506; **Terias:** gârlă sițilienească, p. 509; **Tiberinus:** fiul lui Capetus, craiul albanuseanilor; **item:** gârlele Tiberisul, p. 516; **Tiberis:** gârlă vestită a Țării Italiei care curge prin Roma, p. 516; **Tiberius:** o gârlă care răsare din muntele Hemus, p. 516; **Tibiscus:** gârlele Țărei Ungurești cu numele Tisa, p. 516; **Ticinus:** gârlă în Țara Italiei, lângă Mediolanum, p. 516; **Tifernus:** gârlă a Țării Italienești, p. 517; **Timavus:** o gârlă aproape de Acvilea, p. 517; **Trebia:** gârlă a Țării Italienești, lângă Plațenția; **item:** un oraș în Hispaniia, p. 523; **Turia:** gârlă hispanienească supt orașul Saguntum, p. 530; **Turus:** gârlă de la Hispaniia, p. 530; **Tyberis vide: Tiberis:** gârlă din Țara Italiei, p. 531; **vaca:** oraș al Numidiei; **item:** gârlă în Lusitaniia, p. 532; **Varus:** gârlă care Țara Italiia de Galliia Narbonisască o desparte, p. 535; **Ufen vulgo Fanto:** gârlă în Țara Italiei; **item:** numele unui hătnogi în războiul lui Turnus, p. 541; **Viadras:** gârlă silesienească, p. 541; **Vistula cui et Justula:** gârlă care Țara Nemțască o desparte de Samariia și de la Danța curge în mare, p. 544; **Vulturnus:** vânt de la răsărit; **item:** gârlă în Campaniia, p. 551.

IZVOR - Abis, Abidie et Absus: un izvor care să rupe în Dunăre, p. 4; **Cocytus:** izvor al iadului, p. 110; **Cremera:** izvor al Țării Italienești, p. 136; **crinisus:** izvor al Sițiliei, p. 137; **Dorius:** izvor al Lusitaniei, p. 169; **Durius:** un izvor sau gârlă în Hispaniia, p. 171; **Enipeus:** izvor thessalnesc, p. 181; **Eridanus:** izvor al Țărei Italienești, p. 185; **Eurotas:** izvor la Lațedemon, p. 189; **Imboros:** izvor den ostrovul Samus, p. 244.

LAC - Regillus: un lac în Țara Italiei, p. 432.

RÂU⁵ - Achates: râu al Sițiliei; iarăș: al unii scumpe pietri și al unui soț al lui Eneas nume, p. 10; **Aciris:** râu al Italiei, pă care parte s-au numit Țara Grecească cea Mare, p. 10; **Acis,-is, et -idis:** râu al Siliției, care din muntele Etna ca o săgeată să săgeată afară, p. 10; **Acithius:** râu al

⁵ Avem o singură ocurență de plural a acestui substantiv (**Alsa:râuri** vinețienești, p. 32). De asemenea, am înregistrat și o formă diminutivată (**Celadon:râușor** al Arcadiei, p. 93).

Sițiliei, p. 10; **Addua**: râu al Insubriei, p. 13; **Adrana**: râu al Hassiei în Țara Nemțască, p. 16; **Æas**: râu al Machidoniei, p. 18; **Ægos**: râu al Trației, p. 19; **Ænus**: râu, gârlă a Țărei Nemțești, p. 20; **Æsis**: râu al Umbriei în Italia, p. 21; **Agarus**: râu al Sarmației, p. 24; **Alabus**: râu al Sițiliei, p. 26; **Albis**: râu al Țărei Nemțești lângă care Viteherga [sic!] iaste, p. 27; **Albula**: râu al Italiei, care acum îl număsc **Tiberis**, p. 28; **Albulates**: râu al Italiei, p. 28; **Alemanus**: râu al rusioșeanilor în Țara Nemțască, p. 29; **Aleus**: râu al Sițiliei și nume al unui om mare, p. 29; **Alex**: nume al unui râu, p. 29; **Alone sive Alona**: râu al Hispaniei, p. 32; **Alpheus**: râu lui [sic!] Elis la Arcadia, p. 32; **Alsa**: râuri vinețienești, p. 32; **Alcyacmon**: râu al Machiedoniei, p. 33; **Amasenus**: râu în Siliția și airilea, p. 34; **Amasias**: râu al Țărei Nemțești, p. 34; **Amisius**: râu în Țara Nemțască, p. 36; **Amphysus**: râu al Thessaliei, p. 37; **Anapis**: un râu al Siliției încet curător, p. 39; **Anas**: râu al Hispaniei, p. 39; **Anauros**: râu al Thessaliei, p. 40; **Angrus**: râu curători al Țărei Toțești, p. 42; **Anio**: râu în Țara Italiei, p. 42; **Apidanos**: râu al Țărei Italiei, p. 47; **Apsus**: râu în Machiedonia, p. 49; **Araris**: râu al Franței, p. 50; **Ararus**: râu al Europei în Sthithia, p. 50; **Araurius**: râu al Franței, p. 50; **Ardiscos**: râu în Sthithia, p. 52; **Arnus**: râu al Heturiei lângă Florenția în Țara Italiei, p. 55; **Asopus**: râu al Peloponesului, p. 58; **Athesis**: râu curători din Țara Tirolului, în Marea Vineției, p. 62; **Bætis**: râu al Țărei Hispaniei, p. 68; **Bætulo**: râu al Țărei Șpaniolești, p. 68; **Barniochius**: râu curători al Peloponesului, p. 70; **Betis**: râu al Hispaniei, p. 73; **Bycus**: râu al Sarmației în Evropa, p. 79; **Cecina**: râu de la Trația, p. 93; **Celadon**: râușor al Arcadiei, p. 93; **Cemelion**: râu al Liguriei, p. 94; **Cenchrius**: râu al Ioniei aproape de Efes, p. 94; **Chrysas,-antis**: râu al Sițiliei, p. 101; **Clanius**: râu în Campania, p. 106; **Crustumium**: oraș al Țărei Italienești și râu, p. 138; **Drilon**: râu al Dalmației, p. 170; **Duria**: oraș spaniolesc și un râu; apă curătoare, p. 171; **Elorus**: râu și oraș în Sițilia, p. 178; **Himera**: râu în Sițilia, p. 233; **Iberus**: râu hispanienesc, p. 241; **Imbrosus**: râu în ostrovul Samus, p. 244; **Linternus**: râu al Campaniei, p. 288.

3. Dintru început, semnalăm faptul că Teodor Corbea întrebunțează mult mai des *gârlă* (< bg. *gărlo*) decât *râu* (< lat. *rivus*) ori *apă* (< lat. *aqua*), ceea ce poate releva o anumită specializare semantică⁶, o oarecare preferință sau sugerează nevoia de a varia intrările de dicționar. Termenii-cheie amintiți sunt urmați fie de un determinant substantival în genitiv (**Ænus**: râu, gârlă a Țărei Nemțești, p. 20), fie de unul în acuzativ (**Nymphæus**: gârlă în Italia, p. 334), fie de un determinant etnonimic adjectival la cazuri drepte (**Minio,-nis**: gârlă tuștinească, p. 311), exprimând posesia (**Albulates**: râu al Italiei, p. 28), locul (**Anio**: râu în Țara Italiei, p. 42) ori proveniența (**Turus**: gârlă de la Hispania, p. 530).

3.1. Interesante ne apar adjectivale etnonimice care însoțesc termenii-cheie amintiți. Acestea sunt inedite și relevante pentru încercarea de a le adapta și adopta în limba română. Astfel, am reperat următorii determinanți adjectivali, Corbea preferându-i, după cum se poate observa, pe cei în *-esc*: **Helorus**: gârlă *sițilienescă*, p. 230; **Lissus**: gârlă *trațienescă*, p. 288; **Minio,-nis**: gârlă *tuștinească*, p. 311; **Nauportus**: gârlă *istrienească*; **item**: un oraș, p. 324; **Novius**: gârlă *britanienească*, p. 331; **Oroates**: gârlă *campanienească*, p. 349; **Enipeus**: izvor

⁶ Vezi, de altfel, DLR 2010: 230, „gârlă 1. Braț al unui râu s. fluviu; 2. P. ext. Apă curgătoare, vale, pârâu, (uneori) râu. 3. (Impropriu, numai la Cantemir). Matca, albia unui râu.”

thessalnesc, p. 181; **Pheaneus**: aleșteu *arcadienesc*, a căruia apă noaptea îi iaste păgubicioasă⁷, zâoa foarte bună, p. 380; **Iberus**: râu *hispanienesc*, p. 241; **Rhenus**: gârlă *frânceană* au fost din-ceput, acum de amândoa părțile vecinimile neamții biruiescu și lăcuiesc; orașuri mari lângă aceasta sânt aceastea: Basilea, Arghentina, Spira, Vormățiia, Mogunțiia, Confluențiia, Colonia Agripina, p. 440; **Rusa**: gârlă *helvețienescă*, p. 445; **Sala**: gârlă *sacsonienescă*, p. 448; **Sapis**: gârlă *italienescă*, p. 451; **Viadras**: gârlă *silesienescă*, p. 541; **Matrona**: apă curgătoare *galienească*, p. 303).

3.2. În ceea ce privește echivalarea denumirilor în limba română, am remarcat, pe lângă oferirea de explicații complementare, în vederea unei mai bune situații (**Arnus**: râu al Hetrueriei lângă Florențiia în Țara Italiei, p. 55), străduința lui Teodor Corbea de a păstra denumirea latinească (**Istula**: apă în căpătâiul **Rhenusului**, p. 273), însă, în unele cazuri, dă și forme ușor românizate, prin omiterea lui *h*, de exemplu (**Mosella**: gârlă a Țării Nemțești, care la Confluențiia cură în **Renus**, p. 317).

3.3. E de amintit aici și faptul că învățatul ardelean preferă, în locul termenului *lac*, pe *aleșteu*⁸ (< magh. *halastó* ‘piscină, heleșteu, lac cu pești’), mult mai popular, se pare, din moment ce avem o singură ocurență pentru cel dintâi.

3.4. De asemenea, pentru o mai bună situație a hidronimului, Teodor Corbea face apel și la subordonate relative, care au rolul de a lămurii eventualele confuzii ce pot apărea (**Almo**: o gârlă în care popii dumnezeoaiei Țibeles unealtele au spălat, p. 32; **Morgus**: gârlă care să rumpe în Padus, p. 316; **Tiberius**: o gârlă care răsare din muntele Hemus, p. 516; **Vistula cui et Justula**: gârlă care Țara Nemțască o desparte de Samariia și de la Danța curge în mare, p. 544). În ultimul exemplu, se poate observa omiterea morfemului *pre/pe*, la acuzativ, firească, în epocă, semn că încă se oscila în selectarea acestuia.

3.5. Putem observa ezitări și în folosirea formei de genitiv a pronumelui *care*, acesta având, în epocă, în structura sa, amplificativul pronominal (**Amsanctus:un aleșteu în mijlocul Italiei a căruia**⁹ apă iaste peritoare și bolnăvitoare, p. 38; **Alyssos**: o fântână în Arcadiia, **acăriia** apă împuțuciunea și mușcarea vindecă, cea de câine, p. 33; **Alphion**: **aleșteul al căruia apă** vărsatul îl spală, p. 32). În cel de-al doilea exemplu, se observă, pe lângă prezența amplificativului pronominal, și forma mai veche a pronumelui relativ, la genitiv (**a căriia**)¹⁰. Întocmai se întâmplă și în ceea ce privește întrebuintarea greșită a pronumelui semiindependent *al*, în ultimul exemplu, acordul făcându-se cu substantivul cel mai apropiat, ceea ce dovedește că ezitățile actuale nu sunt de dată recentă, ci că dăinuie de câteva secole.

3.6. Comparația cu dicționarul lui Albert Szenci Molnár (1604) scoate la iveală faptul că variația sinonimică îi aparține adesea lui Teodor Corbea, care se îndepărtează astfel de modelul

⁷ Precizăm că acest adjectiv este menționat în DLR XI (2010: 239), însă fără primă atestare.

⁸ E interesant faptul că, în foarte multe cazuri, la Albert Szenci Molnár, apare termenul *tó* (> rom. dial. Transilvania *tău*; vezi, de pildă, Frățilă 1982: 234), care poate fi reperat și în structura cuvântului maghiar (*halastó*). De exemplu, la învățatul maghiar, avem **Lemánus**: *az Genevai nagy To, Francia es Helvetia kőzöt*, iar, la Corbea, **Lemanus**: *aleșteu mare de la Ghineva între Franțiia și Helvețiia*, p. 283.

⁹ Pentru organizarea sintactică a propozițiilor relative în limba veche, vezi Stan 2013: 70.

¹⁰ De pildă, în veacul al XVI-lea, avem „...și iaca o scară stă pre pământ **căriia** vârvul agiunge la ceriu...” (PO, 2, p. 95). Vezi și la Dimitrie Cantemir, contemporanul său: „...**a căriia** nume pre cești mai tineri în greșală i-au dus.” (DC, H, 11, p. 49).

său, în ale cărui pagini apare, cu mici excepții, *Folyoviz* ‘apă curgătoare’ (DLU - **Iberus**: Hißpaniai *Folyoviz* / DLVI - **Iberus**:*râu* hispanienesc, p. 241; DLU – **Támarus**: *Folyoviz* Britanniaba / DLVI - **Tamarus**:*gârlă* în Britaniia, p. 504; DLU – **Isara**: Franciaia *Folyoviz* / DLVI - **Isara**:*apă* curgătoare francească, p. 272; DLU – **Imbaros**: Samus Szigeti *Folyoviz* / DLVI - **Imbaros**: *izvor* den ostrovul Samus, p. 244).

3.7. În perspectivă morfologică, semnalăm câteva forme curente din epocă, și anume pluralul în *-uri* al substantivului *oraș* (**Rhenus**: *gârlă* francească au fost din-cepăt, acum de amândoa părțile vecinimile¹¹ neamții biruiescu și lăcuiesc; *orașuri* mari lângă aceasta sânt aceastea: Basilea, Arghentina, Spira, Vormatiia, Mogunția, Confluenția, Colonia Agripina, p. 440); persistența formei etimologice de singular, persoana a III-a, a auxiliarului *avea*, la perfectul compus (**Numicius**: *gârlă* a Țării Italienești, în care *s-au* găsit trupul mort al lui Eneas și în care *s-au* omorât pre sine sora Didei cu numele Anna, p. 332); păstrarea formei etimologice a verbului a *rupe*¹² (**Morgus**: *gârlă* care *sărump* în Padus, p. 316) și a verbului a *curge*¹³ (**Mosella**: *gârlă* a Țării Nemțești, care la Confluenția *cură* în **Renus**, p. 317), întâlnită și în structura unor derivate (**Angrus**: *râu curători* al Țării Toțești, p. 42; **Amathus**: apă *curătoare* lângă orașul Pulos, p. 34), însă formele analogice sunt mult mai numeroase (**Tanarus**: *gârlă* care din muntele Peninus *curge* în Padus, p. 504; **Ægarus**: apă *curgătoare* în Trația, p. 341), ceea ce dovedește că, în graiul lui Corbea, acestea din urmă începeau să se stabilizeze.

Am constatat oscilații și în ceea ce privește forma de genitiv a substantivului *țară* care, în general, apare cu vechea formă *țarei* (**Albis**: *râu* al Țării Nemțești lângă care Viteherga [sic!] iaste, p. 27), dar sunt și cazuri în care are avem forma mai nouă, *țării* (**Cremera**: *izvor* al Țării Italienești, p. 136)

3.7.1. Prezintă interes, pentru epoca în care Teodor Corbea a redactat dicționarul, și forma de genitiv a articolului nedefinit *o* (**Achates**: *râu* al Sițiliei; iarăș: al *unii*¹⁴ scumpe pietri și al unui soț al lui Eneas nume, p. 10) și a celui demonstrativ *cea* (**Æsarus**: apă a Țării *ceii*¹⁵ Mari Grecești, p. 21).

3.7.2. Oscilații întâlnim și în ceea ce privește determinarea/nedeterminarea termenilor-cheie, referitori la ape. De pildă, substantivul *gârlă* este, în general, nedeterminat (**Garumna**:*gârlă* a Țării Francești, p. 216), dar există și stuații în care acesta este determinat nedefinit (**Tiberius**:*ogârlă* care răsare din muntele Hemus, p. 516) ori definit (**Tibiscus**:*gârla* Țării Ungurești cu numele Tisa, p. 516), care se explică sintactic. Situația este identică și în cazul substantivului *aleșteu* (**Acherusia**:*un aleșteu* al Campaniei, p. 10; **Alphion**: *aleșteul* al căruia apă vărsatul îl spală, p. 32; **Cocanicus**: *aleșteu* de la Sițilia, p. 110).

3.8. În perspectivă statistică, am observat că, în paginile dicționarului, termenii-cheie *râu* și *gârlă* sunt diferit folosiți, în sensul că, în prima parte (până la litera I), dominant este termenul

¹¹Vezi și Chircu 2014c: 110.

¹²Lat. *rumpere* (Guțu 1983: 1077).

¹³Lat. *currere* (Gaffiot 1967: 458).

¹⁴Frâncu 2009: 43.

¹⁵Vezi Gheție 1997: 125 și Frâncu 2009: 44.

râu, iar, în cea de-a doua (după litera I), *gârlă*, ceea ce sugerează o întrebuintare preferențială a termenilor, în perioada de redactare a dicționarului.

4. Investigarea modului în care eruditul transilvănean a redat, în paginile dicționarului său, numele de ape ne-a ajutat nu numai să observăm modul în care acesta își redactează intrările de dicționar ori se îndepărtează de Albert Szenci Molnár, ci și care erau stadiile de evoluție a unor fapte de limbă, oscilante încă, dar îndreptate spre făgașul normal.

4.1. Chiar dacă nu oferă întotdeauna repere întru identificarea numelor de ape, Teodor Corbea are meritul de a fi întâiul mare lexicograf al culturii române și se numără printre cei care au înlesnit accesul la învățăturile occidentale, pline de înțelepciune și hrănite din plin de cultura latinească și de cea grecească. Unic în felul său, cărturarul ardelean nu este un simplu tălmăcitor „*de pă letenie și ungurie [...] în rumînește*” (Corbea 2001: 513), ci un slujitor al propășirii culturale, în veacurile de început ale întoarcerii națiunii române cu fața spre Apusul luminat.

BIBLIOGRAPHY:

a) studii și articole:

- Chircu, Adrian (2014a), *Urbes Italicae. Observations on the translation of Italic city names into Romanian words by Teodor Corbea (Dictiones latinae cum valachica interpretatione) / Urbes Italicae. Observații asupra numelor de orașe italienești tâlcuite în vorbe românești de către Teodor Corbea (Dictiones latinae cum valachica interpretatione)*, în Iulian Boldea (coord.), *Identities in Metamorphosis. Literature, Discourse and Multicultural Dialogue*, Târgu-Mureș, Editura Arhipelag XXI Press, p. 20-32.
- Chircu, Adrian (2014b), *French Town Names in Old Romanian Writings: Teodor Corbea, Dictiones latinae cum valachica interpretatione/ Nume de orașe francești în vechi scrieri românești: Teodor Corbea, Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, în Iulian Boldea (ed.), *Globalization and Intercultural Dialogue. Multidisciplinary Perspectives*, section *Language and Discourse*, Târgu-Mureș, Arhipelag XXI Press, p. 21-32.
- Chircu, Adrian (2014c), *Veche toponimie hispanăască tălmăcită pre limbă rumânească. Apropos de dicționarul lui Teodor Corbea, Dictiones latinae cum valachica interpretatione / Old Iberic Toponymy in Romanian translation. Apropos of Teodor Corbea's Dictionary, Dictiones latinae cum valachica intrerpretatione*, în Iulian Boldea (coord.), *Communication, context, interdisciplinarity*, vol. III (*Language and discourse*), Târgu-Mureș, „Petru Maior” University Press, p. 105-112.
- Chircu, Adrian (2013), *Toponymia urbana medievalia europea. Observation on the translation of European town names in Teodor Corbea's Dictionary, Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, în Iulian Boldea (coord.), *Studies on literature, discourse and multicultural dialogue. Section Language and discourse*, Târgu-Mureș, Editura Arhipelag XXI, p. 27-38.

- Crețu, Gr. (1905), *Cel mai vechiu dicționar latino-românesc de Teodor Corbea (Manuscript de pe la 1700)*, extras, București, Tipografia „Voința Națională”.
- Frățilă, Vasile (1982), *Probleme speciale de dialectologie. Graiul de pe valea inferioară a Tîrnavelor*, Timișoara, Tipografia Universității din Timișoara.
- Frâncu, Constantin (2009), *Gramatica limbii române vechi (1521-1780)*, indice general de Alexandrina Ioniță, Iași, Casa Editorială Demiurg.
- Gherman, A. M. (2010), *Un umanist român: Teodor Corbea*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință.
- Gherman, Alin Mihai (2004a), *Aspecte umaniste în cultura românească veche*, București, Editura Enciclopedică.
- Gherman, Alin-Mihai (2004b), *Literatură română din Transilvania între preluminism și preromantism*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință.
- Gherman, Mihai (2000-2001), *Lexicografie și gramatică în dicționarul lui Teodor Corbea*, în *Dacoromania*, V-VI, p.161-164.
- Gherman, Mihai-Alin (2014), *En marge du dictionnaire latin-roumain de Teodor Corbea*, în *Dacoromania*, XIX, nr. 1, p. 48-59.
- Gheție, Ion (coord.) (1997), *Istoria limbii române literare. Epoca veche*, București, Editura Academiei Române. (ILRV)
- Pop, Ioan-Aurel (2014), *Locul românilor în Europa - la confluența Occidentului latin cu Orientul bizantin*, în *Rostiri Academice Românești*, Cluj-Napoca, Editura Eikon.
- Pop, Ioan-Aurel et alii (2007), *Istoria Transilvaniei*, vol. II (de la 1541 până la 1711), Cluj-Napoca, Academia Română & Centrul de Studii Transilvane.
- Seche, Mircea (1966), *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. I (de la origini pînă la 1880), București, Editura Științifică.
- Stan, Camelia (2013), *O sintaxă diacronică a limbii române vechi*, București, Editura Universității din București.

b)dicționare și izvoare:

- Cantemir, Dimitrie (1999), *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, vol. I, ediție îngrijită, studiu introductiv, glosar și indici de Stela Toma, București, Editura Minerva. (DC, H)
- Corbea, Teodor (2001), *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, ed. Alin-Mihai Gherman, Cluj-Napoca, Editura Clusium. [DLVI]
- *** (2008), *Dictionarium valachico-latinum. Primul dicționar al limbii române*, ed. Gh. Chivu, București, Editura Academiei Române. [DVL]
- *** (2010), *Dicționarul limbii române*, tomul XVI (F-I/Î) și tomul XI (P-Pogribanie), București, Editura Academiei Române. [DLR]
- Gaffiot, Félix (1967), *Dictionnaire illustré latin-français*, Paris, Éditions Hachette. [DILR]
- Guțu, G. (1983), *Dicționar latin-român*, București, Editura Științifică și Enciclopedică. [DL-R]

- *** (1930), *Il „Lexicon Marsilianum”, dictionario latino-romeno-ungherese del sec. XVII*, ed. Carlo Tagliavini, București, Cultura Națională. [LM]
- Kelemen, Béla, Szász, Lőrinc (eds) (2010-2011), *Magyar-Román Szótar/Dicționar maghiar-român*, vol. I (A-J) și II (K-ZS), București, Editura Academiei Române.
- Maior, Grigore (2001), *Institutiones Linguae Valachicae - Lexicon Compendiarium Latino-Valachicum*, ed. Alin-Mihai Gherman, vol. I-II, Alba Iulia: Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia. [LCLV]
- *** (1968), *Palia de la Orăștie (1581-1582). Text – Facsimile – Indice*, ediție îngrijită de Viorica Pamfil, București, Editura Academiei Române. (PO)
- Szenci Molnár, Albert (1604), *Dictionarvm latinovngaricvm opus novum et hactenus nvsqvam editvm; Item vice versa: dictionarivm vngaricolatinvm, in quo præter dictionvm vngaricvm interpretationem latinam*, Noribergae, Procurante Elia Hvterro Germano (ediție anastatică ulterioară, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990), <https://www.google.ro/#q=albert+molnar+dictionarium+latinoungaricum+on+line&tbm=bks> [DLU]